

Magyar Képzőművészeti Egyetem

Doktori Iskola

**SZOBRÁSZRESTAURÁTORI KUTATÁSOK
ÉS ELVÉGZETT RESTAURÁLÁSOK
EREDMÉNYEINEK HASZNOSÍTÁSA
AZ OKTATÁSBAN**

A VERROCCHIO FÁJDALMAS KRISZTUSA ÉS MÁS ITÁLIAI RENESZÁNSZ
SZOBROK RESTAURÁLÁSA KÖZBEN FELMERÜLŐ TECHNIKAI,
SZAKMAI-ETIKAI ÉS REPRESENTÁCIÓS KÉRDÉSEK

DLA értekezés tézisei

Boros Ildikó
2015

Témavezető: Radák Eszter
Dr. habil, DLA egyetemi docens

Konzulens: Dabronaki Béla
Munkácsy Mihály-díjas faszobrász-restaurátor művész

„Ez kölcsönbe megy: az emberek, miközben tanítanak, maguk is tanulnak.”¹

Seneca

Doktori értekezésem restaurálási munkáimon keresztül, az oktatás során felmerülő gyakorlati (technikai, szakmai-etikai és reprezentációs) kérdések, valamint a lehetséges tanítási szempontok bemutatására tesz kísérletet. Munkám kiindulópontja, hogy 1996-tól a Szépművészeti Múzeum Régi Szobor Gyűjteményének minőségi reneszánsz szobrait restaurálhattam. Ezekből úgy igyekeztem válogatni, hogy a bemutatott esettanulmányok különböző anyagú műtárgyak – a fától a stukkón keresztül, a terrakottától a mázas terrakottáig – különböző típusú restaurátori beavatkozásainak tanulságait tartalmazza.

Az esettanulmányok a következő művekhez köthetők:

- ◆ **Andrea del Verrocchio:** *Fájdalmas Krisztus*, terrakotta;
- ◆ **Lorenzo Ghiberti után:** *Madonna a Gyermekkel*, stukkó;
- ◆ **Jacopo Sansovino:** *Keresztre feszített Krisztus*, fa;
- ◆ **Fabrianói mester:** *Madonna a gyermek Jézussal*, fa;
- ◆ **Giovanni della Robbia:** *Madonna a Gyermekkel*, mázas terrakotta.

A disszertációm témájához szorosan kapcsolódik, valamint kiegészíti azt mestermunkám, mely a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében lévő Andrea del Verrocchio *Fájdalmas Krisztus* szobrának restaurálása, valamint kiállítása volt.

¹ Lucius Annaeus Seneca: *Művésze az életnek*, Válogatta és az utószót írta: TILLMANN, J. A., Alapkiadás: *Erkölsi levelek I-II.* (Fordította Barcza József) Franklin, Budapest, 1906, 7, 8.

A leendő szobrászrestaurátorokat a Magyar Képzőművészeti Egyetemen tizennyolc éve oktatom, bepillantást engedve nekik a saját, folyamatban lévő restaurátori tevékenységembe is. Megismertetem továbbá a hallgatókat több befejezett restaurálás esettanulmányával, valamint a műtárgyak utóéletéhez kapcsolódó eseményekkel – például kiállításuk megoldásaival.

Jelen dolgozat gerincét öt szobor restaurálásának tapasztalata adja. Mindegyik mű esetében az elvégzett restaurátori beavatkozások során szerzett eredmények, valamint azok restaurátor-etikai és oktatással kapcsolatos kérdései szerepelnek. Az esettanulmányokat mindegyik kiválasztott szobornál rövid művészettörténeti nézőpontból való megközelítéssel kezdem, majd a hordozó anyag sajátosságai, az alkotás és a készítéstechnika lépései, valamint a műtárgy állapota által felvetett szakmai kérdések következnek. Ezután a restaurátori beavatkozások döntéshozatali szempontjainak, az oktatásban történő értelmezési folyamatait fejtem ki. Végül, röviden összefoglalom, hogy a tapasztalatok milyen következtetésekhez vezettek.

Doktori dolgozatom legfontosabb témáit az oktatás számára is megfogalmazott tanulásaival – melyek a másolás, kiállítás, analógiagyűjtés, kiegészítés esztétikai helyreállítás témaköreiből kerültek ki – az alábbi tézisek összegzik:

- I. Nyomok és töredékek**
- II. Előképek – Másolatok**
- III. Restaurálás – Újrarestaurálás**
- IV. Az anyag tisztelete**
- V. Régi – Új**

I. Nyomok és töredékek

A hiányosan, vagy töredékesen fennmaradt szobrok restaurálása esetén – mint Andrea del Verrocchio: *Fájdalmas Krisztus*, terrakotta szobránál is – a helyreállítás restaurátor-etikai kérdéseket is felvető, sokszor legvitatottabb kérdése általában a plasztikai kiegészítések mértéke és típusa. Megengedhető a kiegészítés – a nemzetközi restaurátori gyakorlat szerint is elfogadott – jól megindokolt esetekben, a középkori és a reneszánsz műveknél. Jelen szobor restaurálása során a fejtető hiányzó részét kiegészítettem, Krisztus arcának egyik legfontosabb részlete, a bal szeme azonban – hosszas szakmai konzultációk után – végül sérülten maradt. A fejtető kiegészítésének kapcsán a *másolás* oktatásban betöltött fontos szerepét taglalom.

Az agyagban való mintázás képességének elsajátítása alapvető feladat. A klasszikus szobrászati anyag gyorsan használható, alkalmas a plasztikai érzék, a stílusismeret fejlesztésére, valamint az összetettebb munkafolyamatok átgondolásának gyakorlására is. Az agyagban történő másolás során a hallgató megismeri az adott műtárgy készítésének technikáját, hiszen maga is gyakorolja. Kiegészítve ezt önálló alkotó tevékenységet kívánó feladattal, a hallgató megtapasztalja azt is, hogy a látszólag egyszerű formák rendszere gyakran rendkívüli kihívást jelenthet a másolási gyakorlat során.

II. Előképek – Másolatok

Az analógia-kutatás során a vizsgált, azonos előképre visszavezethető Madonna a Gyermekekkel kompozíciókból jelentős anyag gyűlt össze. A különböző attribúciós vélemények és a restaurálást is dokumentáló rendkívül alapos technikai leírások összehasonlítása jó alkalmat kínált arra, hogy az általam 2006-ban restaurált Lorenzo Ghiberti után: *Madonna a Gyermekekkel*, stukkó Madonna szobrot megfelelő művészettörténeti és készítéstechnikai kontextusban láthassuk, illetve láttathassam a hallgatókkal is. Érthetőbbé válik számukra a társ-tudományterületek együttműködésének jelentősége is, hiszen a gyakorlati restauráláson kívül fontos kötelességünk, a legjobb tudásunk szerint minden birtokunkba jutott információt tovább is adni. Előfordulhat ugyanis olyan helyzet, amikor a restaurátor látóterébe kerül az új információ – amire esetleg a művészettörténész nem ismert volna rá – melyet aztán értelmezni tud, valamint el tud magyarázni.

A firenzei analógia-kutatás, analógia-gyűjtés egyfajta viselkedésmód-mintaként tanítható. Érdemes ennek tanulságait a hallgatókkal megismertetni, hiszen ezek nemzetközi viszonylatban is kitekintést nyújtanak, módot adnak a tapasztalatcserére. A külföldi tanulmányutak, cserekapcsolatok – melyekre folyamatosan fel kell hívni a hallgatók figyelmét – az ilyen irányú továbblépést szolgálják.

III. Restaurálás – Újrarestaurálás

Az előző korok restaurátori beavatkozásait felülbírálandó, az utóbbi években már rutinszerűvé vált vizsgálatokkal nyilvánvalóvá tehetjük, hogy a műtárgy állapota megkívánja-e az „újrarestaurálást”. Amennyiben sor kerül erre, akkor – függetlenül attól, hogy múzeumi, egyházi, magán- vagy műkereskedelmi tulajdonban van-e a műtárgy – alapos mérlegelés után, lehetőség szerint modern anyagokkal és korszerű esztétikai szemlélettel kell azt elvégezni. Sansovino Korpuszának újrarestaurálásakor, az esztétikai élmény helyreállítása érdekében az előző beavatkozás hiányosságait korrigáltuk.

Az esettanulmány ismertetése kapcsán, kitérek arra is, hogy, a restaurálás sikeres kivitelezése számos esetben a restaurátorok megfelelő együttműködésétől is függ. Lényeges a szakmán belül egymás képességeit ismerni, hogy az adott feladathoz olyan optimális társulások jöhessenek létre, melyekben a munkatársak oly módon tudják kiegészíteni egymás munkáját, hogy a restaurálás minőségét ez még inkább pozitív irányba tudja befolyásolni.

Felhívom a figyelmet a padovai nagyszabású, látványos, és a restaurálás menetét is meglepően részletesen ismertető Donatello kiállítás bemutatásával arra, hogy megnőtt az érdeklődés az iránt, hogy a látogatók betekintést nyerjenek a restaurátorok munkájába. Ez olyan változás a korábbi gyakorlathoz képest, amely mára már odáig fejlődött, hogy több híres külföldi múzeum kiállítóterében „látványrestaurálást” is bemutat.

IV. Az anyag tisztelete

A faanyag öregedésével a faszobrok esztétikai élvezhetősége csökkenhet, amikor a száradás miatt idővel olyan repedések jelennek meg, amelyek felvetik a kiegészítés létjogosultságának és az értelmezhetővé tételnek a kérdéseit. Az anyag tisztelete azt kívánja, hogy mérlegeljük ennek szükséges mértékét. Ismételten, ennél az esettanulmánynál is kiemelem, hogy a restaurátor javaslata alapján kell a szakmai zsűrinek döntenie a töredékesen, hiányosan vagy sérülten fennmaradt műtárgy restaurálása során az esetleges pótlás vagy kiegészítés, illetve rekonstrukció megvalósításáról. Múzeumi tulajdonú műtárgyak esetében – eddigi szakmai tapasztalatom alapján – plasztikai és felületi kiegészítés csak minimális fokon szokott megtörténni. A Fabrianói Madonna szobor azonban szemléletesen példázza, hogy bizonyos indokolt esetekben szükség lehet a kiegészítésre, melyet a műtárgy eredeti anyagainak tökéletes tiszteletben tartásával együtt is meg lehetett valósítani.

Az esztétikai helyreállítás témaköréből szemezgetve a tanítás során is bemutatott példákon keresztül veszem sorra, milyen szempontok szabhatják meg a kiegészítés mértékét és módját. A megvalósult restaurálási példákkal alátámasztva könnyebben tanítható a sokféle retusálási módszer is. Az eredeti műtárgyon történő retusálás előtt a hallgatók próbatáblákon, egy általam összeállított feladatsoron sajátítják el a retusálás alapjait. Megtanulják, hogyan lehet összehangolni a különböző raszterek elkészítését a tónusok és a színek használatával. A próbaretusálások során a hallgatók könnyebben megértik a retusálás törvényszerűségeit, majd felszabadultabban foghatnak hozzá szakmai feladatukon belül a műtárgy esztétikai helyreállításához.

V. Régi – Új

A korábban már restaurált műtárgyak esetében, az újabb restaurátori beavatkozások során felmerül a kiegészítések, rekonstrukciók megtartásának, eltávolításának kérdésköre. Ebben az esettanulmányban arra keresem a választ, hogy milyen szempontok alapján írható felül, vagy erősíthető meg az előző restaurátor döntése, az anyaghasználat, a kiegészítés mértéke és minősége tekintetében. Felhívom a figyelmet a természettudományos vizsgálatok fontosságára is, hiszen ezen információk nagyban segítik a döntések meghozatalát.

Az oktatás során – amennyiben félreértelmezetten megoldott, esetleg nem jól sikerült kiegészítésekkel találkozunk egy műtárgy restaurálása közben – a hallgatónak feladata, hogy először rajzban tervezze meg, majd plasztikában, helyes méretben készítse el a megfelelőt. Abban az esetben, amikor egy indokolt kiegészítés megoldásán dolgozik egy restaurátor, fel kell tudnia mérni, hogy a legkisebb beavatkozás is olyan konkrét nyomot hagy a művön, amit a restaurátor utódok, illetve az utókor túlzásnak, etikailag aggályosnak értékelhet. Az anyaghasználat alapvető szabálya tehát, hogy a kiegészítésnek eltávolíthatónak kell lennie.

A Robbia Madonna restaurálásának további megvalósulandó fázisaihoz több terv is készült. Összefoglalva kijelenthető, hogy bizonyos műtárgyak esetében már a restaurálás tervezésének fázisában is célszerű több típusú megoldást megfogalmazni.

Végezetül megemlítem az első esettanulmány szobrának restaurálásakor már tárgyalt ujjlenyomat adatbázis megvalósításának lépéseit. Ennek a diagnosztikai vizsgálati módszernek a jelentősége a *mester* meghatározásának lehetőségében rejlik. Az adatbázisok létrehozásának egyre elterjedtebb vonulatát szélesítve, a dendrokronológiai kutatások mintájára, a módszer hosszú távú adatgyűjtési kezdő szakasszal indult el. A létrejövő online ujjlenyomat adatbázis a tervezett szélesebb körű együttműködéssel nemzetközi viszonylatban is alkalmazhatóvá válik.

A LEGFONTOSABB FELHASZNÁLT IRODALOM

AGGHÁZY 1977

AGGHÁZY Mária: *Olasz és spanyol mesterek szobrai*, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1977, 29.

AHRENS 2009

AHRENS, Annette: *I Della Robbia. Il dialogo tra le arti nel Rinascimento*. Museo Statale d'Arte Medievale e Moderno Arezzo, Arezzo, 2009.

BALDINI 1978

BALDINI, Umberto: *Teoria del restauro e unità di metodologia*, I – II. Firenze, 1978.

BALOGH 1962

BALOGH, Jolán: Un capolavoro sconosciuto del Verrocchio : Studi nella Collezione di Sculture del Museo di Belle Arti IV., *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, VIII. Budapest, 1962, 55-98.

BAROCCHI 1985, szerk.

BAROCCHI, Paola (1985, szerk.): *Museo Nazionale del Bargello*, Firenze, 1985, 70.

BAXANDALL 1984

BAXANDALL, Michael: *Die Kunst der Bildschnitzer. Riemenschneider, Veit Stoß und ihre Zeitgenossen*, München, 1984.

BOUCHER – MOTTURE – RADCLIFFE – D'AGOSTINO – MILANO 2001

BOUCHER, Bruce – MOTTURE, Peta – RADCLIFFE, Anthony – D'AGOSTINO, Paola – MILANO, Carlo: *Earth and fire : Italian Terracotta sculpture from Donatello to Canova*, London, 2001.

BUTTERFIELD 1997

BUTTERFIELD, Andrew : *The sculptures of Andrea del Verrocchio*, London, 1997, 216-217.

BUTTERFIELD – MEYLAN – PESZLEN 1997

BUTTERFIELD, Brian G. – MEYLAN, Brian A. – PESZLEN Iлона: *A fatest háromdimenziós szerkezete. Three dimensional structure of wood.*,

Faipari Tudományos Alapítvány, Budapest, 1997.

CAGLIOTI 2015

CAGLIOTI, Francesco: I tre Crocifissi grandi di Donatello, in: *Donatello svelato, capolavori a confronto*. szerk.: NANTE, Andrea – MERCALLI, Marica, Padova, 2015, 39-63.

CANEVA 2006

CANEVA, Caterina: *Il Ghirlandaio di Vallombrosa. Un restauro difficile, un ritorno trionfale*, Firenze, 2006.

CRISTANETTI 2012

CRISTANETTI, Simona: The Kress Madonna: Revelations of an Extraordinary Sculptur, in: *Techne*, 36. 2012, 47-53.

CSONTOS – BALLA – BAJNÓCZI – TÓTH – DOBOSI 2009

CSONTOS, Katalin – BALLA, Gabriella – BAJNÓCZI, Bernadett – TÓTH, Mária – DOBOSI, Gábor: Giovanni di Nicola Manzoni majolika tintatartója: anyagvizsgálati eredmények és a restaurálás folyamata. *Műtárgyvédelem*, 2009/34, 63-82. (angol nyelvű összefoglalóval: 81.)

DOLCINI 1992

DOLCINI, Loretta: *La scultura del Verrocchio*, Firenze, 1992.

EISLER 1988

EISLER János: Pulszky Károly és Pulszky Ferenc szoborgyűjteménye. Pulszky Károly szoborvásárlásai, in: *Pulszky Károly in memoriam*. szerk.: MRAVIK László, Budapest, 1988, 73 -74.

FARBAKY – SPEKNER – SZENDE – VÉGH 2008

FARBAKY Péter – SPEKNER Enikő – SZENDE Katalin – VÉGH András: *Hunyadi Mátyás a királyi Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458 – 1490*, kiáll. kat., Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2008. 128-137, és kat. 11. 4. 459-460.

FARBAKY – WALDMAN 2011, szerk.

FARBAKY, Péter – WALDMAN, A. Louis (2011, szerk.): *Italy and Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance*. Villa I Tatti, Firenze, 2011.

FEHÉR 2010-2012

FEHÉR, Ildikó: Károly Pulszky and the Florentine acquisitions for the Szépművészeti Múzeum in Budapest between 1893 and 1895, in: *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, (Firenze) n. 54. 2010-2012, 2, 319-364.

FEHÉR 2012

FEHÉR, Ildikó: Two Cities, Two Directors, and One Collection, in: *Renaissance Studies in Honour of Joseph Connors*, ed.: ISRAËLS, Machtelt – WALDMAN, A., Louis, Firenze, Villa I Tatti, 2012, 750-755.

FORRAI 2002

FORRAI Kornélia: Restaurálni vagy konzerválni, gondolatok a retusról. *Magyar Restaurátor Kamara 2002*, Budapest, 2002, 117-119.

FORRAI – JESZENICZKY 2007

FORRAI Kornélia – JESZENICZKY Ildikó: Falkép vásznon: Angyali üdvözet a Szépművészeti Múzeumban *Szalon*, 11. évf. 4. sz., 2007, 46-49.

FORNI 1998

FORNI, Valentina: Il problema critico delle integrazioni plastiche nella scultura lignea policroma, in: *OPD Restauro. Rivista dell'Opificio delle Pietre Dure e Laboratori di Restauro di Firenze*, 10. 1998, 95-111.

FRANCESCUTTI 2015

FRANCESCUTTI, Elisabetta: Il restauro, in: *Donatello svelato, capolavori a confronto*. szerk.: NANTE, Andrea - MERCALLI, Marica, Padova, 2015, 71-88.

FRATINI 2004

FRATINI, Corrado (2004, szerk.): *La Madonna di Citerna. Terracotta inedita di Donatello*. Università di Perugia, Perugia, 2004.

GENTILINI 1996

GENTILINI, Giancarlo: La scultura fiorentina in terracotta del Rinascimento: tecniche e tipologie, in: VACCARI, Maria Grazia (1996, szerk.): *La scultura in terracotta – tecniche e conservazione*, Centro Di, Firenze, 1996, 64-103.

GIUSTI 2012

GIUSTI, Annamaria: *The Gates of Paradise*, Milano, 2012.

GÖRBE, 2004

GÖRBE Katalin: A kiegészítés módszerei a festmények restaurálásában, *Isis*, Székelyudvarhely, 2004. 8-25.

HEITLER 2012

HEITLER András: *A festés művészete Cennino Cennini Il libro dell'arte című értekezésében és az itáliai festészeti tárgyú írásművekben a 14. századtól a 16. század közepéig*, Doktori értekezés, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Doktori Iskola, 2012, 199-201.

HUBBARD – MOTTURE 2001

HUBBARD, Charlotte – MOTTURE Petra: *The making of Terracotta Sculpture: Techniques and Observations*, in: Boucher, B. (szerk.): *Earth and Fire – Italian Terracotta Sculpture from Donatello to Canova*, Victoria And Albert Museum, Yale University Press, London, 2001, 69-99.

JÉKELY 2003

JÉKELY Zsombor: Andrea del Verrocchio Vir Dolorum szobra, in: JÉKELY Zsombor (szerk.): *Verrocchio Krisztusa/Verrocchio's Christ*, kiállítási katalógus, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2003, 7-29., és 50-51., a szobor korábbi irodalmával.

KLANICZAY 1985

Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadéka, Budapest, 1985.

KOLLER 1979

KOLLER, Manfred: *Festett faszobrok anyag- és festékeréteg kiegészítési problémái*, in: *A műtárgyak kiegészítésének problémái* (második Nemzetközi Restaurátor Szeminárium, Veszprém, 1978. júl. 15-27.) MRMK, Budapest, 1979. 122-130.

LISNER 1970

LISNER, Margrit: *Holzkruczfixe in Florenz und in der Toskana*, München, 1970, 114, 256-257. kép.

MARTINI – SIBILIA 2000

MARTINI, Marco – SIBILIA, Emanuela : Datazione con termoluminescenza di laterizi e terrecotte, in: *Laterizi e terrecotte architettoniche: la conoscenza per la conservazione*, konferencia kötet, szerk.: ALESSANDRINI, Giovanna – FABBRI, Bruno, Bologna, 2000, 63-67.

MENRÁTH – HERNÁDY 1997

MENRÁTH Péter – HERNÁDY Szilvia: M S mester Vízitáció-képének restaurálása, in: *"Magnificat anima mea Dominum" M S Mester Vízitáció-képe és egykori selmebányai főoltára*, kiáll. kat.: Magyar Nemzeti Galéria (1997. március 14 - május 25), Budapest, 1997, 31-50.

MOJZER 1997

MOJZER Miklós: A festő hagyatéka, ahogyan ma látjuk, in: *"Magnificat anima mea Dominum" MS Mester*
Vizitáció-képe és egykori selmechányai főoltára, kiáll. kat.: MIKÓ Árpád – POSZLER Györgyi, Budapest, 1997. 9 - 29.

MOLNÁR 1999

MOLNÁR Sándor: *Faanyag ismeret*, Budapest, 1999, 188-195.

MORRESI 2000

MORRESI, Manuela: *Jacopo Sansovino*, Milano, 2000.

NANTE – MERCALLI 2015, szerk.

NANTE, Andrea – MERCALLI, Marica: *Donatello svelato, capolavori a confronto.*, Padova, 2015.

PAOLOZZI STROZZI 2004, szerk.

PAOLOZZI STROZZI, Beatrice: *La storia del Bargello*, Milano, 2004.

PAOLOZZI STROZZI 1995

PAOLOZZI STROZZI, Beatrice: Il crocifisso ligneo di Andrea del Verrocchio: ritrovamento e restauro, in: *OPD*
Restauro. Rivista dell'Opificio delle Pietre Dure e Laboratori di Restauro di Firenze, 7. 1995, 11-25.

PAOLOZZI STROZZI – BORMAND 2013, szerk.

PAOLOZZI STROZZI, Beatrice – BORMAND, Marc (2013, szerk.): *The Springtime of the Renaissance. Sculpture and*
the Art sin Florence 1400-60. Palazzo Strozzi, Firenze, 2013.

PATTANTYÚS 2009

PATTANTYÚS Manga: Baccio da Montelupo: Madonna a gyermekkel, Attribúciós javaslat és néhány megjegyzés a budapesti és a sèvres-i mázas terrakotta Madonnák kutatásának problematikájához. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 110/111, 2009, 277-288.

PESCIOLINI 1995

PESCIOLINI, Lisa Venerosi: L'intervento di restauro, in: *OPD Restauro. Rivista dell'Opificio delle Pietre Dure e*
Laboratori di Restauro di Firenze, 7. 1995, 26-32.

POSZLER 2007

POSZLER, Györgyi: A restaurálás mesterség, művészet – és segédtudomány?!, in: *Művészettörténeti Értesítő*,
2007, 56. szám, 33-48.

PULSZKY 1958

PULSZKY Ferenc: *Életem és korom. Számkivetés alatt Olaszországban*. II. rész, Szépirodalmi könyvkiadó,
Budapest, 1958, 417–418.

REES – JONES 1978

REES – JONES, Stephen G. : A Fifteen Century Florentine Terracotta Relief. Technology-Conservation-
Interpretation. *Studies in Conservation*, 23, 1978, 95-113.;

RIEMENSCHNEIDER 1982

RIEMENSCHNEIDER, Tilman: *Die Werke des Bildschnitzers und Bildhauers, seiner Werkstatt und seines Umkreises im*
Mainfränkischen Museum Würzburg: Sammlungskataloge, Stürtz Verlag; Mainfränkisches Museum, Würzburg,
1982.

SCHÄDLER – SAUB 2003, szerk.

SCHÄDLER – SAUB, Ursula (2003, szerk.): *Die Kunst der Restaurierung*, Internationale Fachtagung des Deutschen
Nationalkomitees von ICOMOS und des Bayerischen Nationalmuseums, München, München, 2005. 294-
297.

SCALINI 1980

SCALINI, Mario: La terracotta nella bottega del Verrocchio, in: *La civiltà del cotto*, kiáll. kat., Impruneta, Firenze,
1980.

SEYMOUR 1971

SEYMOUR, Charles: *The Sculpture of Verrocchio*, New York, 1971.

SIPOS – PAPP 2009

SIPOS György – PAPP Szilárd: Terrakotta műalkotások eredetiségvizsgálata és kormeghatározása
termolumineszcens módszerrel, Szépművészeti Múzeum, Budapest, in: *Archeometriai Műhely*, 2009/1., 61-74.

SPERANZA 2008

SPERANZA, Laura: La Madonna di Fiesole, un inedito capolavoro di Brunelleschi? in: Speranza L., Moradei, R.
(szerk.): *La Madonna di Fiesole. Scoperta e restauro di un capolavoro*, Opificio delle Pietre Dure, Firenze, 2008, 8-14.

SPERANZA 2012

SPERANZA, Laura: *Donatello. La Madonna di Citerna, Tecnica, conservazione e ricerche*, kiáll. kat., 2012. Museo dell'
Opificio delle Pietre Dure, Firenze, 2012.

SZENTKIRÁLYI 2012

SZENTKIRÁLYI Miklós: *Gránátalma a szárnyas-oltáron. Egy restaurátorművész műhelytükrei*. Budapest, 2012, 232.

SZMODISNÉ ESZLÁRY 1994

SZMODISNÉ ESZLÁRY Éva: *A Régi Szobor-gyűjtemény kincsei*, katalógus, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1994, 20.

TUZSON 2014

TUZSON Eszter: *Műtárgyak mikroszkópos fajaj-meghatározása. Restaurátori vizsgálatok és egyéb tudományterületek vizsgálata*, Doktori értekezés, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Doktori Iskola, 2014, 203.

UZIELLI 2007

UZIELLI, Luca – FIORAVANTI, Marco: Il nuovo ancoraggio per il crocifisso ligneo di Andrea Orcagna nella chiesa di San Carlo a Firenze, in: *La scultura lignea policroma. Ricerche e modelli operativi di restauro*, szerk.: SPERANZA, Laura, Firenze, 2007, 71-88.

VACCARI 1996

VACCARI, Maria Grazia: Appunti sul restauro della scultura in terracotta, in: VACCARI, Maria Grazia (1996, szerk.): *La scultura in terracotta – tecniche e conservazione*, Firenze, 1996, 11-22.

VASARI 1973

VASARI, Giorgio: *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*. Vayer Lajos előszavával, Budapest, 1973, 384.

VAYER 1982

VAYER Lajos: *Az itáliai reneszánsz művészete*. Budapest, 1982.

A TÉMÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓK

BOROS 1996

BOROS Ildikó: *A középkori Magyarország területén szoborfaragásra felhasznált fafajták*. Szakdolgozat, Magyar Képzőművészeti Főiskola, Budapest, 1996.

BOROS 2003

BOROS Ildikó: Andrea del Verrocchio Vir Dolorum-szobra. in: *Verrocchio Krisztusa/Verrocchio's Christ*, kiáll. kat., szerk.: JÉKELY Zsombor, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2003. 31-48, és 103-107.

Boros Ildikó: Andrea del Verrocchio: *Fájdalmas Krisztus* <http://www.szepmuveszeti.hu/restauralas/andrea-del-verrocchio-fajdalmas-krisztus-1242> (elérhető: 2014. július 30.)

Itáliai mester (Fabrianói), 14. század második fele: *Madonna a Gyermekkel*, festett, aranyozott faszobor. Restaurálták: Boros Ildikó, Czinege András okl. faszobrász-restaurátor művészek. <http://www.szepmuveszeti.hu/restauralas/italiai-mester-fabrianoi-14-szazad-masodik-fele-madonna-a-gyermekkel-1243> (elérhető: 2014. július 30.)

Michael Erhart Schwabin köre, 1510 k.: *Feszület*, festett faszobor.

Restaurálták: Boros Ildikó, Czinege András okl. faszobrász-restaurátor művészek.

http://www.szepmuveszeti.hu/data/cikk/86/cikk_86/MES_beszamolo.pdf (elérhető: 2014. július 30.)

Spanyol szobrász: *Pietà*, 16. század közepe, festett, aranyozott fenyőfa dombormű

Restaurálták: Boros Ildikó, Czinege András okl. faszobrász-restaurátor művészek.

http://www.szepmuveszeti.hu/data/cikk/86/cikk_86/NKA3560_00093SzakmaiBeszamolo.pdf (elérhető: 2014. október 5.)

Európai szobrászat 1350 – 1800. A Régi Szobor Gyűjtemény új állandó kiállítása. http://www.szepmuveszeti.hu/allando_kiallitas (elérhető: 2014. július 30.)